

Providing a family-oriented problem-solving training program for parents of Down syndrome children

Maryam Seidy

Ph.D. Student in Psychology and Education of Exceptional Children, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

* Gholam Ali Afrooz

Professor, Department of Psychology and Exceptional Children Education, University of Tehran.

Leila Kashani Vahid

Assistant Professor, Department of Psychology and Education of Exceptional Children, Science and Research Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran.

Ali Akbar Arjmandnia

Associate Professor, Department of Psychology and Exceptional Children Education, University of Tehran.

Keivan Kakabaraee

Associate Professor, Department of Psychology, Kermanshah Branch, Islamic Azad University, Kermanshah, Iran.

Abstract

Aim: This study was developed with the aim of providing a family-oriented problem solving training program for parents of children with Down syndrome. It seems that structural modification of parenting practices is very important to improve the quality of life of all family members. It seems necessary to modify the functional structure of families with children with special needs, including children with Down syndrome, due to their different psycho-social characteristics. Based on this, empowering parents through new cognitive-behavioral approaches such as family-oriented problem solving programs is considered one of the important priorities of developed societies. **Methods:** In this organized research, first the nature and importance of this issue was investigated, then how to prepare a family-oriented problem solving educational program for parents of children with Down syndrome, which is an innovative combination of "I can solve my problem" and "Education of a thinking

ارائه برنامه آموزش حل مسئله خانواده محور برای والدین کودکان با نشانگان داون

مریم صیدی

دانشجوی دکتری تخصصی، گروه روان شناسی و آموزش کودکان استثنایی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

غلامعلی افروز

استاد ممتاز گروه روان شناسی و آموزش کودکان استثنایی دانشگاه تهران

لیلا کاشانی وحید

استادیار گروه روان شناسی و آموزش کودکان استثنایی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

علی اکبر ارجمند نیا

دانشیار گروه روان شناسی و آموزش کودکان استثنایی دانشگاه تهران

کیوان کاکابرایی

دانشیار گروه روان شناسی، واحد کرمانشاه، دانشگاه آزاد اسلامی، کرمانشاه، ایران

چکیده

هدف: این مطالعه با هدف ارائه برنامه آموزش حل مسئله خانواده محور برای والدین کودکان با نشانگان داون تدوین شده است. به نظر می رسد برای ارتقای کیفیت زندگی همه افراد خانواده اصلاح ساختاری شیوه های والدگری از اهمیت فراوانی برخوردار است. اصلاح ساختار کارکردی خانواده های دارای کودکان با نیازهای ویژه از جمله کودکان با نشانگان داون به دلیل ویژگی های متفاوت روانی - اجتماعی شان ضروری به نظر می رسد. بر این اساس توانمندسازی والدین از طریق روی آوردهای نوین شناختی - رفتاری مانند برنامه های حل مسئله خانواده محور از اولویت های مهم جوامع رشد یافته قلمداد می شود. **روش:** در این پژوهش نظامند نخست ماهیت و اهمیت این مهم بررسی شد سپس چگونگی آماده سازی برنامه آموزشی حل مسئله خانواده محور ویژه والدین کودکان با نشانگان داون که تلفیقی نوآورانه از برنامه های "من

Email: afrooz@ut.ac.ir: نویسنده مسئول

پذیرش: ۱۴۰۱/۰۹/۲۸

دریافت: ۱۴۰۱/۰۵/۲۵

مقاله مروری

child/teenager" program was presented. **Results:** A review of the available empirical evidence shows that the application of the family-oriented problem solving program has a positive effect on the behavioral change of children and adolescents with special needs and their parents. **Conclusion:** Therefore, it is necessary to pay attention to the well-being of the family through the formulation of efficient localized programs based on the Iranian-Islamic model. The application of the family-oriented problem-solving training program by the parents of children with Down syndrome has greatly increased their motivation to learn practical interpersonal skills, and parents can provide psychological and social well-being conditions for themselves and their children by adopting a problem-solving coping style.

Keywords: problem solving, family, parents, children with Down syndrome

می توانم مسئله ام را حل کنم" و "تربیت کودک/ نوجوان اندیشمند" است، ارائه شد. **یافته ها:** مرور شواهد تجربی موجود نشان می دهد که کاربست برنامه حل مسئله خانواده محور بر تغییر رفتاری کودکان و نوجوانان با نیازهای ویژه و والدین آنها اثر مثبت دارد. **نتیجه گیری:** بنابراین لزوم توجه به بهزیستی خانواده از طریق تدوین برنامه های کارآمد بومی شده بر اساس الگوی ایرانی- اسلامی ضروری است. کاربست برنامه آموزش حل مسئله خانواده محور به وسیله والدین کودکان با نشانگان داون تا حد زیادی انگیزه یادگیری توانش های عملی میان فردی آنها افزایش داده و والدین با اتخاذ سبک مقابله مسئله گشایی شرایط بهزیستی روانی- اجتماعی خود و کودکان شان را فراهم نمایند. **واژگان کلیدی:** حل مسئله، خانواده، والدین، کودکان با نشانگان داون.

مقدمه

خانواده اولین و قدرتمندترین بستر مؤثر بر سلامت روانی و اجتماعی کودکان به شمار می رود (Kakabarae, 2019). این مهم در خانواده های کودکان با نیازهای ویژه به لحاظ داشتن کودکی متفاوت با سایر کودکان، با مشکلات فراوانی در زمینه نگهداری، آموزش و تربیت آنها رو به رو است، این مسائل همگی بر والدین فشارهای روانی بسیاری وارد می کنند که سبب برهم خوردن آرامش و یکپارچگی خانواده می شود و در نتیجه بهزیستی روان شناختی والدین تحت تأثیر قرار گرفته، در نهایت سازگاری آنان با محیط اجتماعی و فرزندانشان دچار دگرگونی می شود (Azar and Kurdahi, 2010). از مهمترین اختلالات عصب تحولی گستره کودکی نارسایی رشد قوای ذهنی است که به صورت تقریبی ۲۰۰ میلیون کودک با کم توانی ذهنی در دنیا زندگی می کنند. همچنین شیوع کم توانی ذهنی را حدود ۲/۵ درصد افراد جامعه دانسته اند که ۸۵ درصد آنها کم توان ذهنی خفیف هستند (Torr, 2010). شیوع کم توان ذهنی در ایران ۲/۶ درصد برآورد شده است که ۱۰ تا ۲۰ درصد این افراد آهسته گامان با نشانگان داون هستند (Shokati, Noraste and Daneshmandi, 2019). سندرم داون رایج ترین بیماری ژنتیکی در افراد دارای کم توانی ذهنی با شیوع ۱ در ۸۰۰ تا ۱۲۰۰ تولد است و تریزومی ۲۱ شایع ترین علت سندرم داون است که موجب ایجاد مشکلات روانی، اجتماعی و سلامتی در آنها می شود (Moor, 2016). از مهمترین مشکلات بارز روانی و اجتماعی کودکان و نوجوانان سندرم داون می توان به کم تحرکی، محدودیت در دقت و توجه^۱، مهارت خواندن^۲ و تعاملات ارتباطی^۳ اشاره کرد (Afrooz, 2009, Barak and Atzaba, 2020). از سوی دیگر تولد کودک آهسته گام بر خانواده پیامدهای ناخوشایندی به دنبال

1. Attention Span

2. Reading Skills

3. Communication Interactions

دارد به عنوان مثال مادران کودکان سندرم داون در هنگام تولد فرزندشان با احساس غمگینی بسیار هیجانانگیز آشفته ای از خود بروز می دهند (Senses Dinc, Cop, Tos, Sari and Senel, 2019). همچنین والدین کودکان سندرم داون نسبت به والدین دارای فرزند عادی سطح بالاتری از بار مسئولیت، فشار روانی و مشکلات سلامت روانی را گزارش کرده اند (Jahng, 2020). از سوی دیگر آموزش تشخیص و حل مشکلات به فرزندان یکی از وظایف اصلی والدین است؛ مشکلاتی که به طور مداوم به شکل های مختلف و از ساده تا پیچیده در زندگی ظاهر می شوند. در این روش مقابله ای مسئله محور والدین به فرزندانشان کمک می کنند که به مسائل خود بیندیشند، راه حل های مختلفی برای آن بیابند و با انتخاب بهترین راه حل به حل مسائل خود مبادرت ورزند. علاوه بر این کودکان یاد می گیرند که با مسائل و مشکلات خود به گونه ای برخورد کنند که دچار اضطراب نشوند و با شکست های احتمالی برخورد مناسبی داشته باشند (Shokohiyekta, Zamani and Poorkarimi, 2014). در همین راستا باید اشاره کرد به طور کلی هدف آموزش و پرورش کودکان با نشانگان داون، آموزش مهارت هایی است که آنها را برای زندگی و کار و شرکت در یک جامعه یکپارچه توانمند سازد (Hallahan, 2018). بر این اساس پرداختن به مسائل ارتقای روانی و اجتماعی کودکان سندرم داون و والدین شان از طریق طراحی و تدوین روش های آموزشی و تربیتی خانواده محور از اهمیت فراوانی برخوردار است.

اهمیت برنامه های حل مسئله خانواده محور

خانواده بستری است که آدمی زندگی اش را در آن آغاز می کند و در آن شکل می دهد. الگوی ارتباطی ای که کودکان و نوجوانان در خانواده یاد می گیرند، بدون تردید در ارتباطات آینده آنها در گستره زندگی تأثیر بسیاری دارد. روابط درون خانواده علاوه بر اهمیتی که در رشد کودکان دارد، در پیشگیری از مشکلات رفتاری آنان نیز نقش بسزایی دارد (Shokohiyekta, Parand, Shahaeen and Motevalipoor, 2008). تعامل والد-کودک از جنبه های گوناگون از جمله فضای خانواده ۱، حل تعارض، تشویق کننده یا تنبیه کننده، ارتباط کلامی ۲ و ... مورد توجه پژوهشگران قرار گرفته است. نتایج برخی از مطالعات نشان می دهد آموزش حل مسئله به والدین بر کاهش تعارض والد-کودک، کاهش شدت خشم، بهبود تعامل خانوادگی، کاهش الگوی ارتباطی ناکارآمد، بهبود مدیریت رفتار کودک و ارتقای سطح سلامت روان اعضای خانواده اثربخش بوده است (Shokohiyekta

(and etal. , 2008). همچنین کارکرد کارآمد و مناسب دلبستگی^۱ والد- کودک و دلبستگی های بزرگ سالی منبع مهمی برای مقابله با تنیدگی و استفاده از شیوه حل مسئله و انعطاف پذیری را در اختیار فرد قرار می دهد و از سوی دیگر روابط ناکارآمد والد و کودک منبع مهمی برای اضطراب، افسردگی، خشم و روابط مختل است (Kakabaraee and Moradi, 2018). بر این اساس و با توجه به شواهد پژوهشی می توان بر آموزش مهارت های حل مسئله به والدین که زمینه تعامل مؤثر بین فردی در خانواده را فراهم می سازد و از منابع پیشگیری از مشکلات رفتاری، ارتباطی و شناختی کودک در آینده است، به عنوان یک ضرورت پژوهشی انکارناپذیر تأکید کرد. بر این اساس هدف اصلی برنامه حل مسئله خانواده محور، آموزش حل مسئله به دانش آموزان و آموزش و تشویق والدین در کاربرد روش حل مسئله است تا به دانش آموزان فرصتی برای مواجهه با مسائل مختلف از طریق اندیشیدن به راه حل های متعدد و برگزیدن راه حل مناسب، فراهم شود که این مهم در بین والدین و کودکان آهسته گام تا حد زیادی با مشکلات فراوان روبه رو است (Hallahan, Kuffman and Pullen, 2018).

آموزش والدین و کودکان با نشانگان داون

امروزه آموزش مهارت های فرزندپروری مؤثر به عنوان یک راهبرد مثبت و سازنده برای تمامی اعضای خانواده به ویژه کودکان با نیازهای ویژه، پراهمیت تلقی می شود. در همین راستا شواهد پژوهشی نشان داده اند، مداخله های خانواده محور در کاهش رفتارهای مخرب اجتماعی کودکان و بهبود مدیریت رفتار والدین اثر مثبتی دارند. اگرچه بسیاری از روان شناسان درمان فردی را برای حل مشکلات اجتماعی کودکان انتخاب می کنند، اما مشکلات رفتاری و ارتباطی کودکان، نیاز به مداخله های کارآمد خانواده محور دارد و غالب روش های مداخله خانواده محور باهدف بهبود مهارت های تعاملی والدین شکل گرفته اند (Kakabaraee, 2020). در همین راستا باید گفت برنامه های آموزشی خانواده محور از جمله برنامه حل مسئله تا حد زیادی توانسته اند باعث بهبود راهبردهای تعاملی والد- فرزند گردند و خودکارآمدی والدین در ایجاد روابط رضایت بخش بین اعضای خانواده را افزایش دهند (Shokohiyekta and etal, 2008; Kakabaraee and Moradi, 2018).

چنانکه پیش تر اشاره شد کودکان سندرم داون به دلیل شرایط زیستی، روانی و اجتماعی خاص خود با مشکلات متعدد روانی - اجتماعی مواجه هستند و ارتقا سلامت آنها نیاز مند مشارکت فعال والدین در برنامه های آموزشی و تربیتی است (Seidy, Afrooz, Kashanivahid, Arjmandnia and Kakabaraee, 2022). در کارکرد این کودکان فاصله زیادی بین آنچه انجام می دهند و آنچه می توانند انجام دهند وجود دارد. اهمیت

آموزش های اولیه و طراحی و تدوین برنامه های آموزشی مشارکتی والدینی بر فرایند یادگیری این کودکان تاثیرگذار است و مهارت ها و استعداد های بالقوه این کودکان، منجر به افزایش ظرفیت هوشی و مهارت های آنها می گردد. مهم ترین اهداف آموزش و پرورش این کودکان آهسته گام با نشانگان داون رسیدن به خود آگاهی و شناخت خود؛ سازگاری اجتماعی و برقرار کردن روابط مفید و موثر با دیگران؛ رسیدن به شایستگی شغلی و کفایت اقتصادی؛ پذیرش مسئولیت اجتماعی است (Afrooz, 2018).

خدمات خانواده محور بر اساس نظریه سیستم خانواده است که رفاه خانواده را بر اساس رفاه کودک مشخص می کند. جوهره اصلی در این رویکرد دخیل کردن خانواده در تصمیم گیری، همکاری و ارتباط دو جانبه (خانواده و مربیان) است، احترام متقابل، پذیرش انتخاب خانواده ها، حمایت از خانواده ها، سهم کردن خانواده ها در اطلاعات، اختصاصی و منعطف بودن سرویس ارائه شده و تلاش در جهت توانمند کردن خانواده ها است (Seidy and etal, 2022). با توجه به نقش محوری خانواده در امور تربیتی، آموزشی و درمانی در روند رشدی کودکان با نشانگان داون و پیشرفت چشمگیری که کودک در کنار خانواده از خود نشان می دهد توجه به برنامه های آموزشی خانواده محور مبتنی بر حل مسئله از اهمیت فراوانی برخوردار است.

ماهیت برنامه حل مسئله

معنای حل مسئله، فرایندهای رفتاری - شناختی خود جهت دهی^۱ است که فرد از طریق آن درصدد تعیین و کشف راه حل های مناسب و سازگارانه برای مشکلات خاصی برمی آید که در زندگی روزمره با آن مواجه می گردد (Dzurilla, 2007, Toor, Berg, Fang, Pozzobon, Bray and Fogel, 2022). مفهوم دیگر آن سلسله عملیات ذهنی، مؤثر و هدفمندی مانند واکنش های رفتاری است که جهت سازگاری با مقتضیات یا چالش های درونی یا بیرونی به کار گرفته می شوند. (Elaby, Elwishy, Moatamed, Abdelwahed, Rashiedy, 2022). حل مسئله عامل پیوند دو عنصر است: مسئله ای که با آن فرد شروع می کند و به تمرین منجر می گردد و راه حلی که احتمالاً نتیجه مطلوب آن تلاش هاست؛ بنابراین آنچه مهم است آشکار سازی منظوری است که ما از این اصطلاحات داریم. دزوریلا و نزو مسئله را موقعیتی از زندگی توصیف می کنند که لازمه داشتن عملکردی سازگارانه است؛ اما به دلیل برخی موانع، یا فعلاً واکنش مناسبی در اختیار او نیست یا امکان آن برای فرد وجود ندارد (Dzurilla and Nezu, 2007). به بیان ساده، آموزش یا درمان حل مسئله بدین منظور طراحی شده که به افراد در یافتن راه حل هایی برای مسئله با استفاده از سلسله مراتب سازمان یافته ای از شیوه ها و مراحل کمک کند؛ و شاید مهم تر از آن، این باشد که افراد را قادر می سازد تا هر زمان که در موقعیت های آتی لازم شد توانایی

تکرار آن را داشته باشند. از مهمترین الگوهای حل مسئله می توان به الگوی حل مسئله اجتماعی^۱ و الگوی حل مسئله شناخت بین فردی^۲ اشاره کرد. الگوی تجید نظر شده حل مسئله اجتماعی که توسط دزوریلا و نزو مطرح شده است به فرایندی شناختی، عاطفی، رفتاری اطلاق می شود که به کمک آن افراد برای حل مسائلی که در موقعیت های زندگی واقعی تجربه می کنند، تلاش می کنند (Dzurilla and Nezu, 2007). در الگوی پردازش اطلاعات سنتی، حل مسئله به مثابه مجموعه ای از مهارت های شناختی شامل شناسایی مسئله، هدف گزینی، انتخاب راه حل های مناسب و ارزیابی نتایج حل مسئله فرض می شود. از سوی دیگر در الگوی حل مسئله شناخت بین فردی حل مسئله که توسط شور مطرح شده است به عنوان مهارت هایی در نظر گرفته می شود که طی دوره تحول کودکی و نوجوانی بروز می کنند و تا حدی که با فرایند فرزند پروری^۳ و جامعه پذیری^۴ برانگیخته و یا بازداری شود، رشد می یابند. راهبردهای اساسی این الگو شامل: تفکر راه حل جایگزین^۵، تفکر وسیله هدف، تفکر سریالی^۶، تفکر علت و معلولی اجتماعی^۷ و دیدگاه گیری^۸ است (Shure, 1988).

برنامه آموزش حل مسئله خانواده محور

برنامه آموزش حل مسئله به عنوان یک راهبرد خانواده محور شامل مجموعه پیچیده ای از مؤلفه های شناختی، رفتاری و نگرشی است که اکتساب آن معمولاً به آموزش نیاز دارد (Shokoohiyekta and etal, 2014). این مهارت عالی ذهنی فرآیندی است که در آن فرد باید رابطه میان تجارب گذشته و مسئله موجود را دریابد و با توجه به آن راه حل مناسبی را اتخاذ کند (Kashanivahid, Afrooz, Shokoohiyekta, Kharazi and Ghobaribonab, 2015). چنانکه پیش تر اشاره شد الگوهای حل مسئله متفاوتی مطرح شده اند که به نظر می رسد در تمامی الگوهای ارائه شده، مراحل یا مؤلفه های شناسایی مسئله، تحلیل مسئله و ارائه راه حل از عناصر اصلی این برنامه محسوب می شوند (Shure, 2001). مفروضه اصلی برنامه های آموزش مهارت های حل مسئله در اصلاح رفتار اجتماعی متمرکز بر تقدم فرایندهای تفکر پیش از رفتار است (shokoohiyekta and zamani, 2012).

برای آماده سازی برنامه جامع حل مسئله خانواده محور از تلفیق نوآورانه دو برنامه «من می توانم مسئله را حل کنم»^۹ و «برنامه تربیت کودک/ نوجوان اندیشمند»^۱ که توسط شور طراحی شده است، استفاده گردید

1. Problem- Solving Therapy (PST)
2. Interpersonal Cognitive Problem Solving (Icps)
3. Child-Rearing
4. Socialisation
5. Alternative-Solution Thinking
6. Consequential Thinking
7. Social cause and effect thinking
8. Perspective taking
8. I Can Problem Solve (ICPS)

(Shure, 1988, 2000, 2001). مهم ترین هدف هایی که در برنامه حل مسئله خانواده محور دنبال شدند عبارتند از: ۱) آموزش چگونه اندیشیدن و نه به چه اندیشیدن، که به کودکان آهسته گام با نشانگان داون کمک می کند تا بتوانند در مواجهه با مسائل درون فردی و میان فردی به راه حل های مختلف بیندیشند و بهترین راه حل را اتخاذ کنند، ۲) پیشگیری از بروز و شدت یافتن اختلال های هیجانی و رفتاری نظیر گوشه گیری، افسردگی و پرخاشگری برای پیشگیری از انحراف دامنه توجه و تمرکز ۳) به کارگیری روش حل مسئله به صورت همزمان از سوی والدین و کودکان برای تقویت مهارت خواندن. لازم به ذکر است که در راستای تحقق این اهداف در ایران، پژوهش های متعددی در مقاطع مختلف و بر روی نمونه های متفاوت اجرا شده است (Shokohiyekta and et al., 2008, 2011, 2014). لازم به ذکر است که برنامه طراحی شده حل مسئله خانواده مدرسه محور در ۱۵ جلسه یک ساعته هفته ای یک بار با همکاری والدین توسط مجری برای دانش آموزان با نشانگان داون (گروه آزمایش) اجرا می شود. در ادامه به معرفی اجمالی برنامه های «من می توانم مسئله را حل کنم» و «تربیت کودک و نوجوان اندیشمند» و محتوا و روش و تکلیف هر جلسه پرداخته شده است.

الف) برنامه من می توانم مسئله را حل کنم

برنامه آموزشی «من می توانم مسئله را حل کنم» برای کودکان پایه های تحصیلی اول تا پنجم دبستان طراحی شده است (shure, 2000) این برنامه بر این عقیده استوار است که باید به کودکان آموزش داد که چگونه فکر کنند. حل مسئله به کودکان نمی گوید که هنگام بروز تعارض یا سایر موقعیت های دشوار چه کاری انجام دهند، بلکه به آنان راه های صحبت راجع به دیدگاه شان درباره مشکلات و درست اندیشیدن درباره آنها را آموزش می دهد. محتوای برنامه حل مسئله شناختی میان فردی، به دو مقوله عمده تقسیم می شود:

۱) پیش توانش های حل مسئله شامل: ۱- کمک به کودکان در شکل دهی احساسات و آگاهی نسبت به دیگران، ۲- تمرکز بر روی مفاهیم حل مسئله مربوط به نفی (هست - نیست) و انتخاب ها (و-یا)، ۳- درک اینکه کارهایی وجود دارد که افراد نمی توانند همزمان انجام دهند، ۴- پرورش حساسیت نسبت به احساسات خود و دیگران از طریق مرور واژگان احساسی خوشحال، غمگین، عصبانی، راضی، سرخورده، راضی، خجالت زده، حسود، ترسیده، ۵- القای اینکه افراد، احساس مشابهی درباره یک چیز مشابه ندارند، ۶- درک اهمیت گوش دادن به دیگران، فهمیدن تمام پیام و کسب اطلاعات مستقیم از منبع اصلی، ۷- توجه کردن و به خاطر آوردن، با هدف حساسیت نسبت به احساسات، نیازها و انتخاب های دیگران، ۸- آشنایی با مفهوم فکری «بیش از دو راه وجود دارد» از طریق تمرکز روی شیوه های مختلف مشاهده: گوش دادن، دیدن و پرسیدن، ۹- تفکر متوالی و

تشویق کودکان به بررسی اینکه چگونه و چرا دو نفر ممکن است تصویرهای ذهنی و احساسات متفاوتی داشته باشند، ۱۰- تأکید بر لزوم جمع‌آوری اطلاعات به منظور پرهیز از فرض‌های اشتباه در موقعیت‌های مشکل‌زا، ۱۱- کمک به کودکان در به کار بردن پیش‌توانش‌های حل مسئله در زندگی شخصی خود (Shure, 2000).

۲) توانش‌های حل مسئله شامل: ۱- راه‌حل‌های جایگزین با هدف کمک به کودکان در شناخت ماهیت مشکل و آموختن راه‌های تولید راه‌حل‌های احتمالی بسیار، ۲- پیامدها، کمک به کودکان در فراگیری متوالی اندیشیدن به عنوان پیش شرط درک روابط علت و معلولی و تشویق به اندیشیدن درباره آنچه ممکن است بعداً اتفاق افتد، اگر آنان راه‌حل خاصی را به اجرا درآورند، ۳- جفت‌های راه‌حل - پیامد، تمرین دادن کودکان در ارتباط دادن یک راه‌حل با پیامد احتمالی به شیوه یک به یک (Shure, 2000).

ب) برنامه تربیت کودک/ نوجوان اندیشمند

برنامه تربیت کودک و نوجوان اندیشمند برای والدین کودکان چهار تا دوازده سال طراحی شده است. هدف این برنامه افزایش مهارت‌های کودک در برخورد مؤثر با مسائل مختلف در خانه و محیط بیرون خانه از طریق بهبود تعامل‌های والد- کودک است. توجه اصلی برنامه بر آموزش والدین در استفاده از شیوه کارآمد تعاملی با کودک در حل مسائلی است که در ارتباط با والدین و همسالان برای کودک پیش خواهد آمد. در قالب کتاب تمرین ۱ این برنامه، طرح درس‌هایی ارائه شده است. از مهم‌ترین مهارت‌هایی که آموزش داده می‌شود می‌توان به، ۱- درک احساسات دیگران و نقطه نظرات آنان، ۲- درک انگیزها، ۳- یافتن راه حل‌های متعدد، ۴- در نظر گرفتن عواقب و نتایج امور و ۵- برنامه ریزی متوالی اشاره کرد (Shure, 2000).

در این برنامه والدین با سبک‌های مختلف تعاملی خود، در ارتباط با کودکان آشنا می‌شوند. این سبک‌ها به صورت چهار سطح طبقه بندی شده اند که برای والدین با نام چهار پله رفتاری تعریف می‌شوند. در پله اول یکی از سبک‌های ناکارآمد تعاملی یعنی تنبیه و تحقیر آمده است. پله دوم سبک توصیه بدون توضیح است. در این دو پله کودک بیشتر اوقات نقش اجراکننده دستورها یا پیشنهادها را دارد. در پله سوم والدین پیشنهاد خود را با توضیحاتی ارائه می‌دهند. این توضیحات می‌تواند درباره پیامد کار یا توجه به احساس فرد مقابل باشد. پله چهارم شامل کارآمدترین روش تعاملی دوسویه است که با طرح سوال، کودک را به تفکر وامی‌دارد. در حین تمرین‌های این مرحله، کودکان با کلماتی آشنا می‌شوند که «کلمات حل مسئله» نام گذاری شده اند و بر سه پایه اساسی درک احساسات، یافتن راه حل جایگزین و توجه به پیامدها استوار است. تکیه بر این کلمات بر این اساس است که داشتن زبان مشترک، یک قدم بسیار مهم در حل تعارض یا مشکل است (Shokohiyekta and etal, 2011). از کلمات حل مسئله می‌توان هست/ نیست، حالا/ بعد، مشابه/ متفاوت را نام برد که در راستای آن

¹. Workbook

کودک یاد می‌گیرد که چه چیزی برای چه کاری مناسب هست/ نیست، یا اینکه زمان مناسب برای هر چیزی متفاوت است. در نهایت زمانی که این کلمات در موقعیت های معمول روزمره با کودک تمرین شدند، والدین در تعامل با کودک به پله چهارم می‌رسند. لازم به ذکر است، در ایران نیز پژوهش‌های متعددی در مقاطع مختلف، برنامه‌های آموزش حل مسئله مدار را بر روی نمونه‌های متفاوت اجرا کرده‌اند. در همین راستا شکوهی یکتا و همکاران در پژوهش‌های مختلفی (۱۳۸۷، ۱۳۹۱، ۱۳۹۳) و کاکابرایی (۱۳۹۶، ۱۳۹۹) اعتبار و روایی برنامه آموزشی حل مساله را تأیید کرده‌اند. در پژوهش حاضر نیز پیش از اجرا، برنامه آموزش حل مسئله خانواده محور به دانش آموزان سندرم داون و محتوای جلسات کارگاه توسط متخصصین این حوزه تأیید شده است. در ادامه به خلاصه محتوا، هدف و تکلیف هر جلسه آموزش به دانش آموزان سندرم داون اشاره می‌شود.

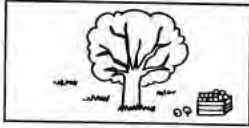
جدول (۱) خلاصه محتوای برنامه آموزش حل مسئله

جلسه	عنوان و هدف	محتوا	تکلیف
۱	آشنایی والدین و دانش آموزان با محتوای کارگاه	تشریح اهداف کارگاه و بررسی اهمیت آن برای والدین؛ تعامل با دانش آموزان	ارائه کتابچه حل مسئله و توضیحات اولیه برای والدین
۲-۴	آموزش پیش مهارت های حل مسئله	گفتگو در مورد (مفاهیم حل مسئله)	رنگ آمیزی صفحات مربوط به پیش مهارت های حل مسئله با کمک والدین
۵	آشنایی با مهارت درک احساسات خود	درک و آگاهی از احساسات خود	ساخت صورتک های احساسات با کمک والدین، بازی و سرگرمی در راستای شناخت احساسات و کلمات احساسی
۶	آشنایی با مهارت درک احساسات دیگران	درک احساسات دیگران به منظور تعامل بهتر با دیگران	اجرای نمایش خانه عروسکی و ایفای نقش دانش آموز
۷	آشنایی با مهارت درک انگیزه دیگران	درک انگیزه دیگران، در نظر گرفتن دلایل متعدد بروز یک رفتار	رنگ آمیزی و گفتگو در مورد کاربردگ ها و تمرین گروهی
۸	آشنایی با مهارت درک انگیزه دیگران به صورت مشاهده ای	تمرین عملی دلیل یک رفتار، تشخیص عمدی و یا غیر عمدی بودن	ایفای نقش هر دانش آموز با کمک مادر (ادامه داستان گویی و ایفای نقش توسط والدین در منزل)
۹	کارهایی که همزمان انجام نمی شود	موقعیت های فرضی و تمرین کودکان در مورد کارهای همزمان	حل کاربردگ شماره ۵ و تمرین در منزل توسط والدین
۱۰	آشنایی با توانش یافتن راه حل جایگزین	یافتن راه حل های جایگزین، درک مفهوم وجود بیش از یک راه حل	ارائه اسلاید «برهای کارتونی» و بازی «هر ابر چه می گوید؟»، آموزش والدین جهت تمرین با فرزندان
۱۱	آشنایی با مهارت در نظر گرفتن نتایج رفتار	در نظر گرفتن عواقب و نتایج کار، حل مسئله در موقعیت های ساختگی و زندگی واقعی	رنگ آمیزی کاربردگ های ۶ و ۷ و ۱۱ تمرین تفکر بر نتایج هر رفتار در قالب داستان گویی
۱۲-۱۳	برنامه ریزی و زمان بندی	برنامه ریزی متوالی، پیش بینی موانع احتمالی؛ زمان بندی و یکپارچه سازی گام های مختلف	ارائه تصاویر برای درک مهارت های لازم برای برنامه ریزی متوالی، ارائه کاربردگ به مادران (زمان مناسب/ زمان نامناسب) و (من می خواهم ... ولی ...). جهت تمرین
۱۴	مرور حل مسئله و ارزشیابی	مروری مهارت های فرا گرفته شده تاکنون به وسیله پرسش و پاسخ	تمرین گفتگوی احساسی با دانش آموزان در حضور مادران جهت آموزش
۱۵	مرور مطالب فرا گرفته شده در حضور والدین	مرور نهایی مهارت ها و اجرای نمایش و ایفای نقش در گروه	تکرار و تمرین مهارت ها از طریق نمایش، قصه گویی

"عکس ها را به دقت نگاه کن"

این عکس اول چه می بیند؟

بعد چه اتفاقی افتاده است؟

ایا لیوان در جای مناسبی است؟

اگر لیوان اینجا باشد چه اتفاقی ممکن است بیفتد؟

برای اینکه این اتفاق نیفتد باید چه کار کرد؟ جای مناسب لیوان کجاست؟

کاربرگ شماره ۴

ما همیشه در حال خوردن هستیم یا بعضی اوقات غذا می خوریم؟

ایا یا همیشه در خواب هستیم یا بعضی اوقات؟

ایا همیشه در حال نوبتون کردن هستیم یا بعضی اوقات؟

ایا می شود همزمان سر سفره یا جز غذا بودی غذا خورد؟

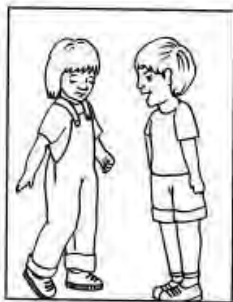

ایا می شود همزمان سر سفره یا سر غذا با تسمه و مشق بنویسیم؟

بعضی کارها را می شود همزمان انجام داد اما بعضی کارها را خیر

کاربرگ شماره ۵

"آزاد حل ها"

چرا فریاد می زند؟

ایا فکر خوبی است یا فکر خوبی نیست؟

اگر او فریاد بزند من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

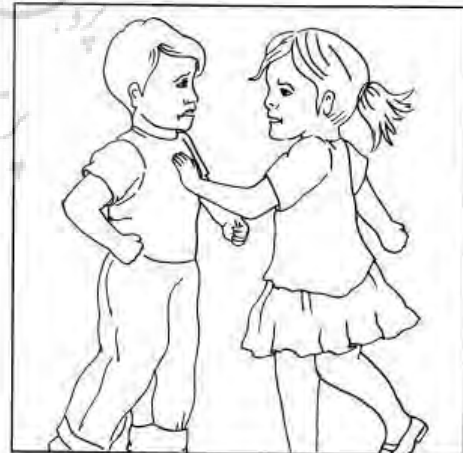
من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

غریب است چه می بیند؟

ایا از خوبی است یا از ناخوبی است؟ چه اتفاقی ممکن است بیفتد؟

این دو نفر باید چه کاری انجام دهند؟

کاربرگ شماره ۷

اگر تکلیفت را نایستی از جواب انجام ندهی ممکن است چه اتفاقی بیفتد؟

چه احساسی ممکن است داشته باشی؟

من چه احساسی دارم؟

من چه احساسی دارم؟

کاربرگ شماره ۱۱

شواهد تجربی داخلی در راستای پشتیبانی از برنامه حل مسئله خانواده محور

با گسترش تحقیقات مرتبط با حل مسئله خانواده محور، امروزه این سازه به عنوان یک عامل مهم در مداخله پیشگیرانه و درمانی، برای افراد با نیازهای ویژه مورد توجه متخصصان قرار گرفته است در همین راستا شکوهی یکتا، و زمانی (۱۳۹۱) در پژوهشی کاربرد آموزش برنامه حل مسئله بین فردی در کاهش رفتارهای مشکل ساز دانش آموزان دیرآموز را در یک مطالعه تک آزمودنی مورد بررسی قرار دادند که نتایج حاکی از آن بود که برنامه آموزشی در کاهش رفتارهای مشکل ساز اثربخش بوده همچنین کاکابرایی (۱۳۹۵) نیز در پژوهشی با هدف آموزش حل مسئله خانواده محور به والدین و تعیین اثربخشی آن بر ارتباط والد- کودک نشان دادند آموزش حل مسئله خانواده محور به والدین بر ارتباط والدین با فرزندانشان تاثیر مثبتی داشته، موجب بهبود روابط والد- کودک شده است. در پژوهشی دیگر کاکابرایی و مرادی (۱۳۹۶) آموزش حل مسئله خانواده محور به والدین و تاثیر آن بر ادراک کودک از والدین را مورد بررسی قرار دادند که نتایج نشان داد آموزش حل مسئله خانواده محور به والدین بر ادراک کودک - والد اثربخش بود و ادراک کودک از والد را بهبود بخشیده است. در همین راستا در پژوهشی دیگر کاکابرایی و مرادی (۱۳۹۶) تاثیر آموزش حل مساله خانواده محور بر مشکلات رفتاری دانش آموزان را مورد بررسی قرار دادند که نتایج نشان داد آموزش حل مساله خانواده محور بر مشکلات رفتاری دانش آموزان اثربخش بوده، برنامه حل مسئله خانواده محور باعث تعدیل مشکلات رفتاری دانش آموزان شده است.

پژوهش کاکابرایی و صیدی (۱۳۹۷) اثربخشی آموزش برنامه حل مسئله بین فردی بر حل مسئله اجتماعی دانش آموزان پیش دبستانی مورد بررسی قرار دادند. نتایج نشان داد که آموزش مهارت های حل مسئله تاثیر معناداری در کاهش جهت گیری منفی، سبک حل مسئله اجتنابی و سبک حل مسئله تکانشگری/بی دقتی و افزایش جهت گیری مثبت و سبک حل مسئله منطقی دانش آموزان پیش دبستانی را نشان داد و نتایج آزمون پیگیری نیز مشابه بود. پژوهش کاکابرایی و آل آقا (۱۳۹۷) نیز بر این امر صحنه گذاشت.

در مطالعه دیگری کاکابرایی (۱۳۹۸) در پژوهشی با هدف تعیین تاثیر آموزش حل مسئله خانواده/مدرسه محور بر سبک های حل مسئله دانش آموزان انجام داد. نتایج نشان داد آموزش برنامه حل مسئله خانواده/مدرسه محور در دانش آموزان باعث افزایش توان و بهبود در سبک حل مسئله منطقی و باعث کاهش کاربست سبک های حل مسئله اجتنابی و تکانشی شده است. همچنین نتیجه این پژوهش ماندگاری معنادار تغییرات حاصل از آموزش حل مسئله خانواده/مدرسه محور در مرحله پیگیری نشان داد.

پژوهش کاکابرایی و صیدی (۲۰۲۱) نشان داد آموزش حل مسئله خانواده محور بر بهزیستی ذهنی والدین دارای کودک اتیسم اثر مثبتی داشته، باعث افزایش رضایت زندگی در آنها شده است. در همین راستا پژوهش کاکابرایی (۱۳۹۹) با هدف بررسی تأثیر مداخله حل مسئله محور، بر تعامل مادران با کودکان مشکل ارتباطی، نشان داد برنامه حل مسئله محور به والدین باعث افزایش مهارت های اجتماعی کودکان با مشکلات ارتباطی شده است.

پژوهش صیدی و همکاران (۱۴۰۱) نیز با هدف بررسی تأثیر مداخله حل مسئله خانواده محور بر تعاملات ارتباطی دانش آموزان آهسته گام با نشانگان داون انجام شد در این پژوهش شبه آزمایشی ۳۰ دانش آموز آهسته گام با نشانگان داون (۱۵ دختر و ۱۵ پسر) با استفاده از روش نمونه گیری هدفمند انتخاب و با انتساب تصادفی در دو گروه آزمایشی (۱۵ نفر) و گواه (۱۵ نفر) جایگزین شدند. نتایج نشان داد، در گروه آزمایش، بین نمرات پیش آزمون- پس آزمون در زیر مقیاس های مهارت های اجتماعی، رفتار غیر اجتماعی، پرخاشگری و رفتار تکانشی و رابطه با همسالان تفاوت معناداری وجود داشت و بین نمرات پس آزمون- پیگیری تفاوت معناداری مشاهده نگردید که نشان دهنده پایداری برنامه حل مسئله خانواده محور بود. باتوجه به شواهد بومی می توان اظهار کرد که کاربست این برنامه آموزشی حل مسئله خانواده محور در محیط خانه و مدرسه برای والدین و مربیان و دانش آموزان آهسته گام با نشانگان داون از اهمیت فراوانی برخوردار است.

بحث و نتیجه گیری

این مقاله مروری با هدف ارائه برنامه آموزشی حل مسئله خانواده محور برای کودکان با نشانگان داون تدوین شد. به عبارت دیگر این مطالعه مروری با بررسی شواهد تجربی بومی موجود به دنبال گسترش نتایج برنامه های خانواده محور مبتنی بر آموزش حل مسئله در قلمرو کودکان و نوجوانان با نیازهای ویژه بود. برای آماده سازی برنامه جامع حل مسئله خانواده محور از تلفیق برنامه های «من می توانم مسئله را حل کنم» و «برنامه تربیت کودک/ نوجوان اندیشمند» که توسط شور (۲۰۰۱، ۲۰۰۰) مطرح شده است، استفاده شد (kakabarae, 2020). بدین منظور باید اشاره کرد که محتوا، تکلیف و اجرا برنامه حل مسئله خانواده محور پس از بررسی متون تخصصی موجود داخلی و خارجی و با در نظر گرفتن ویژگی های زیستی، شناختی، روانی، اجتماعی دانش آموزان آهسته گام با نشانگان داون با هدف بهبود مهارت های شناختی- اجتماعی از جمله مدیریت خشم، رفتارهای اجتماعی مناسب، رابطه با همسالان تهیه شده است و همچنین به دلیل اهمیت نقش خانواده در

تکرار و تمرین با دانش آموزان دیگر، هدف این برنامه درگیر کردن و مشارکت والدین در آموزش مهارت های حل مسئله به فرزندانشان بود. در این برنامه دانش آموزان آهسته گام با نشانگان داوون به همراه یکی از والدین در گروه های کوچک، ۱۵ جلسه به مدت یک ساعت، هر هفته یک جلسه برنامه حل مسئله دریافت می کنند و از والدین درخواست می شود تا در منزل تکالیف را با فرزندانشان تکرار و تمرین کنند و به سایر محیط های اجتماعی تعمیم دهند (Seidy and etal, 2022). در راستای بررسی مطالعات صورت گرفته نتایج نشان داده است که این پروتکل درمانی حل مسئله خانواده محور بر والدین کودکان آهسته گام دیرآموز (Shokohiyekta, 2011)، والدین کودکان با مشکلات رفتاری (Kakabaraee and Moradi, 2018)، اتیسم (Kakabaraee and Seidy, 2021) و مشکلات ارتباطی (Kakabaraee, 2020) هم اثربخش بوده است. به عبارت دیگر آموزش برنامه حل مسئله محور به والدین باعث شده بود تا آنها سبک مقابله خویش را در رابطه با مشکلات موجود تغییر داده، با جهت گیری مثبت اقدام به کاربست روش های تفکر- وسیله کرده که این مهم فرصت تجربه ارزیابی شناختی کارآمد را در موقعیت های مختلف اجتماعی برایشان فراهم ساخته بود (Kakabaraee and Moradi, 2018).

در تبیین این مطالعه، باید اشاره کرد در قلمرو روان شناسی شناختی مبحث حل مسئله به عنوان یکی از مهمترین کارکردهای عالی ذهن همواره مورد توجه بوده است. حل مسئله به فرایندی شناختی - عاطفی - رفتاری اطلاق می شود که به کمک آن افراد برای حل مسائلی که در موقعیت های زندگی واقعی تجربه می کنند، تلاش می کنند و روش حل مسئله شامل مهارت های سطح بالای تفکر مانند تجسم ذهنی، انتزاع، درک و فهم، درستکاری، استدلال و تجزیه و تحلیل را در محیط های مختلف اجتماعی به کار ببندند (Kakabaraee, 2020). از سوی دیگر، توانش های شناختی متعددی که از رهگذر آموزش حل مسئله خانواده محور به دست خواهد آمد؛ مانند تشخیص مسئله، تولید پاسخ های تناوبی، بررسی پیامدهای راه حل انتخاب شده، توقف تفکر قبل از عمل، تفکر در خصوص راه حل های مناسب و... ابزار و راهکارهای مقابله ای هستند که محصول به کارگیری آنها مهار مشکلاتی است که فرد در زندگی اجتماعی با آنها مواجه می گردد. به عبارت دیگر برنامه حل مسئله خانواده محور به کودکان و نوجوانان و والدینشان و مربیان یاد می دهد که چگونه بیندیشند نه اینکه به چه چیزی فکر کنند (Seidy and etal, 2022).

با نگاهی دیگر می توان گفت که عدم وجود الگوهای تعامل اجتماعی و روابط بین فردی مناسب با گروه های همسالان، خانواده، اولیای مدرسه، آنها را در فرایند تعارض و مشکلات اجتماعی فراوانی قرار می دهد که انحلال آنها نیازمند ارتقای مهارت های شناختی - اجتماعی آنها است که این مهم با استناد به شواهد تجربی

گستره حل مسئله خانواده محور از طریق آموزش برنامه‌های حل مسئله به کودکان و نوجوانان میسر می‌شود؛ بنابراین نظر به گسترش تحقیقات و مبانی نظری مرتبط با برنامه آموزشی حل مسئله، امروزه این سازه به‌عنوان یک عامل مهم در مداخله پیشگیرانه، برای کودکان و نوجوانان، مورد توجه و عنایت متخصصان پژوهشگر قرار گرفته است در این رهگذر یافته‌های پژوهشی اشاره شده نیز در توسعه این پهنه نشان می‌دهند که مهارت حل مسئله یک عامل فراگیر مهم و قابل اعتماد برای تعدیل و بهبود سبک‌های حل مسئله گشایی، روابط بین فردی و مشکلات رفتاری کودکان و نوجوانان است (Kakabarae and Seidy, 2021). به عبارت دیگر اگر مربیان و والدین و کودکان و نوجوانان مجهز به توانش‌های حل مسئله محور از جمله درک احساسات، راهکارهای جایگزین، برنامه ریزی و پیامد امور باشند توان مقابله با مسایل پیش روی این واقعه را دارند و می‌توانند مسایل پیش آمده را کنترل و مدیریت کنند (Kakabarae, 2020).

به طور کلی آموزش برنامه حل مسئله خانواده محور به والدین کودکان بانیازهای ویژه، باعث تغییر سیستم خانواده می‌شود و تغییرات حاصل شده در طی زمان حفظ می‌شود. در همین راستا نتایج پژوهش صیدی و همکاران (۱۴۰۱) نشان داد اثر مثبت برنامه حل مسئله خانواده محور در مرحله پیگیری همچنان ماندگار باقی مانده است و والدین و فرزندان‌شان در طی زمان از مهارت‌های حل مسئله در تعاملات اجتماعی استفاده کرده‌اند.

باید اشاره کرد مهارت حل مسئله، یکی از مهارت‌هایی است که در نظام‌های خانواده و آموزش و پرورش استثنایی کمتر مورد توجه قرار گرفته است در حالی که این مهارت در کاهش تعارضات و مشکلات بین فردی و درون فردی نقش اساسی دارد. در تبیین نتایج پژوهش حاضر می‌توان بیان کرد آموزش برنامه حل مسئله خانواده محور به دانش آموزان آهسته گام با نشانگان داون، کمک می‌کند در مواجهه با موقعیت‌های مختلف اجتماعی در خانه و مدرسه به دور از هرگونه رفتار تکانش گری یا اجتنابی عملکرد مناسبی از خود بروز دهند؛ این برنامه شرایط توجه به راه‌حل‌های مختلف و درک شرایط، موقعیت‌ها، احساسات و محدودیت‌ها را در قالب آموزشی نظام‌مند فراهم کرد و در جهت اهداف توان بخشی این کودکان مانند پذیرش مسئولیت اجتماعی، برقراری روابط مفید و موثر با دیگران، کسب مهارت‌های ارتباطی گام برداشت؛ بنابراین می‌توان نتیجه‌گیری کرد، برنامه حل مسئله خانواده محور در جهت یاری به دانش آموزان و ایجاد فرصتی مناسب برای رشد اجتماعی آنان بسیار پراهمیت است (Seidy and etal, 2022).

آنچه مبرهن است پژوهش‌ها در زمینه آموزش حل مسئله به خانواده‌های کودکان با نیازهای ویژه، هنوز در مرحله ابتدایی است. ولی پژوهش‌های محدود موجود در این رابطه نشان داده است برنامه حل مسئله خانواده محور، جایگاه مناسب و پایداری در گستره برنامه‌های درمانی و پیشگیرانه دارد (Seidy and etal, Kakabarae, 2020, 2022). در همین راستا از محدودیت پژوهش‌های صورت گرفته حضور نمونه‌های محدود و عدم استفاده از مشاهده

بالینی بود. بر این اساس پیشنهاد می شود که پژوهشگران آتی بیش از پیش قلمرو آموزش حل مسئله خانواده محور را در گروه های مختلف کودکان با نیازهای ویژه مورد توجه قرار دهند و برای بررسی نتایج آن از نمونه های وسیع تر در گروه های مختلف کودکان با نیازهای ویژه و از طریق روش های مشاهده بالینی استفاده کنند. همچنین چنانکه اشاره شد از مهم ترین راهبردهای پیشگیری از مشکلات رفتاری، هیجانی و ارتباطی کودکان آهسته گام، بهبود و اصلاح سبک والدگری والدین به ویژه در مادران است زیرا اتخاذ سبک تربیتی کارآمد از جمله سبک والدگری حل مسئله محور باعث افزایش کیفیت روابط والد- فرزند می شود؛ و این امر تا حد زیادی پیش بینی کننده کاهش مشکلات ارتباطی و افزایش بهزیستی کودکان در حال و آینده آنها در گستره زندگی اجتماعی است. بر این اساس پیشنهاد می شود سازمان آموزش و پرورش استثنایی شرایطی فراهم کند تا به صورت رایگان شیوه والدگری مبتنی بر حل مسئله به والدین کودکان با نیازهای ویژه، آموزش داده شود و موقعیتی فراهم گردد تا مربیان نیز در این فرایند آموزشی خانواده محور مشارکت فعال داشته باشند. همچنین پیشنهاد می شود محتوای این برنامه آموزشی به عنوان کلاس فوق العاده در برنامه ریزی آموزشی و پرورشی برای والدین، مربیان و دانش آموزان با نیازهای ویژه بیش از پیش مورد توجه قرار گیرد.

بنابراین با توجه به آنچه گفته شد و نظر به کارآمدی برنامه حل مسئله خانواده محور، ما معتقدیم که در قلمرو مطالعات روان شناختی کاربردی گفتنی های علمی بدیع و نوین فراوان اند و ما به سهم خود یافته های بسیار نوین و کاربردی را می توانیم صورت بندی و به این قشر جامعه عرضه کنیم. آیا نباید سرانجام دست از شرایط بی حاصل کنونی، برداشته، با بومی کردن مداخله های کارآمد با شتاب بگذریم و کاروان علمی و پژوهشی خود را با دگرگون کردن آموزش و پژوهش از این عقیم ماندگی و نومیدی به سوی پویندگی و امید به آینده و فرا آفرینی های که امکان تحقق آنها را داریم سوق دهیم؟ در هاله چنین امیدی این نامه را باز می کنیم تا بانگ این قافله را به گوش مشتاقان برسانیم.

Reference

- Afroz, Gh.A. (2009). *Introduction to the psychology and rehabilitation of children with Down syndrome*. Tehran University Press: Tehran. [In Persian]
- Afroz, Gh.A. (2018). *Psychology and rehabilitation of slow-paced children*. Tehran: Tehran University Press. [In Persian]
- Azar, M., Kurdahi, B.L. (2010). Predictor of coping in parents of children with an intellectual disability: comparison between Lebanese mothers and fathers. *Journal of pediatric nursing*, 25, 46-56.
- Barak-Levya, Y., Atzaba-Poriab, N. (2020). A mediation model of parental stress, parenting, and risk factors in families having children with mild intellectual disability. *Research in developmental Disabilities*, 98, 1-13.

- D'Zurilla, T.J., Nezu, A.M. (2007). *Problem-solving therapy: a positive approach to clinical intervention*. (3rded.). New York: springer.
- Elaby, M., Elwishy, H., Moatamed, M., Abdelwahed, A., Rashiedy, E. (2022). Does design-build concept improve problem-solving skills? An analysis of first-year engineering students. *Ain Shams Engineering Journal*. 13(6), 780-789.
- Hallahan, D.P., Kuffman, J.M., Pullen, p.c. (2018). *Exceptional learners: an introduction to special education*. 14th edition. Boston: Allyn and bacon.
- Jahng, K.E. (2020). South Korean mothers' childhood abuse experience and their abuse of their children with intellectual and developmental disabilities: Moderating effect of parenting self-efficacy. *Journal of Child Abuse & Neglect*, 101, 1-11.
- Kakabaraee, K. (2019). The effect of problem-solving intervention on the interaction of mothers with children with communication problems. *Empowerment of exceptional children*, 11(1), 29-39. [In Persian]
- Kakabaraee, K., Seidy, M. (2021). Effect of the Problem-solving on the Mental Well-being of Mothers with Autistic Children. *J Research Health*. 11(3), 203-212. [In Persian]
- Kakabaraee, K. (2018). The effect of family/school-oriented problem solving education on the problem solving styles of elementary school students. *Children's Mental Health Quarterly*. 6 (1), 14-27. [In Persian]
- Kakabaraee, K., Moradi, A.R. (2017). Family oriented problem solving training to parents and the impact on the child's perception of parents. *Culture counseling*. 8(29), 165-185. [In Persian]
- Kakabaraee, K. (2016). The effect of family oriented problem solving curriculum education on parent-child relationship elementary School Students. *Culture counseling*. 7(26), 61-85. [In Persian]
- Kakabraee, K., Emami-alagha, Sh. (2017). The effectiveness of problem solving training on the behavioral problems of preschool children with behavioral disorders. *Empowering exceptional children*. 9(1), 51-64. [In Persian]
- Kakabraee, K., Moradi, A.R. (2016). The effect of teaching problem-oriented program on students' behavioral problems. *Quarterly Journal of Psychology of Exceptional People*. 7(25), 202-175. [In Persian]
- Kakabraee, K., Seidy, M. (2017). The effectiveness of teaching interpersonal problem solving skills on social problem solving of preschool students. *Quarterly Journal of Applied Psychological Research*. 9(4), 174-159. [In Persian]
- Kakabraee, K. (2015). The effect of family-oriented problem solving education on parent-child relationship of primary school students. *Quarterly Journal of Counselor Culture and Psychotherapy*. 7(26), 85-61. [In Persian]
- Kashani Vahid, L., Afrooz, Gh.A., Shakoohi Yekta, M., Kharazi, K., Ghobari Bonab, B. (2014). Designing and preparing an interpersonal problem solving training program with a creative approach and investigating its effectiveness on improving the problem solving skills of outstanding students. *Empowering Exceptional Children Quarterly*, 6(14), 9-25. [In Persian]
- Moore, G., et al. (2016). *ACSM's Exercise Management for Persons with Chronic Diseases and Disabilities*, 4E.: Human Kinetics.
- Seidy, M., Afrooz, Gh.A., KashaniVahid, L., Arjamandania, A.A., Kakabaraee, K. (2022). The effectiveness of the family-oriented problem solving training program on the communication interactions of slow-paced students with Down syndrome. *Empowering exceptional children* [In Persian]

- Senses Dinc, G., Cop, E., Tos, T., Sari, E., Senel, S. (2019). Mothers of 0–3-year-old children with Down syndrome: Effects on quality of life. *Pediatrics International*, 61(9), 865-871.
- Shokoohi Yekta, M., Parand, A., Shahabian, A., Metolipour, A. (2008). The effect of teaching problem-solving skills on parent-child interaction and improving children's challenging behaviors. *Family and Research Quarterly*, (3), 9-24. [In Persian]
- Shokoohi Yekta, M., Davaei, M., Zamani, N., Poorkarimi, J., Sharifi, A. (2013). The efficacy of “I can problem solve” program in improving problem solving and social skills amongst preschoolers and first grade students. *Advances in cognitive science*. 15(3), 82-73. [In Persian]
- Shokoohi Yekta, M., Parand, A., Dargahi, M. (2016). Family-based preventive interventions: effects on parent-child relationship and parenting styles. *J Child Ment Health*. 3(2), 55-63. [In Persian]
- Shokoohi Yekta, M., Zamani, N. (2012). The effectiveness of cognitive interpersonal problem-solving on reducing challenging behaviors of slow-learner students: single-subject study. *Journal of psychological models and methods*. 2(8), 55-71. [In Persian]
- Shoukti, F., Nursteh, A.A., Daneshmandi, H. (2018). The effect of vestibular stimulation exercises on the motor skills of children with Down syndrome. *Scientific-Research Quarterly of Rehabilitation Medicine*, 8(4), 257-268. [In Persian]
- Shure, M.B. (2000). *I Can Problem Solve (ICPS): An Interpersonal Cognitive Problem Solving Program for Children*. Affiliated with MCP: Hahnemann University.
- Shure, M.B. (2001). I Can Problem Solve (ICPS): An Interpersonal Cognitive Problem Solving Program for Children. *Residential Treatment for children and you*, 18, 3- 14.
- Shure, M.B., Spivac, G. (1988). *Interpersonal cognitive problem solving (ICPS)*. In R. H. Price, E. L. Cowen, R.P., Lorion, J., Ramos, M. (Eds), *Fourteen ounces of prevention: A casebook for practioners*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Toor, B., Berg, N., Fang, Z., Pozzobon, A., Bray, L., Fogel, M. (2022). Age-related differences in problem-solving skills: Reduced benefit of sleep for memory trace consolidation. *Neurobiology of Aging*. 116, 55-66.